

СРПСКИ
МОЛИТВЕНИК

СПОМЕНИЦА
МИЛАНУ РЕШЕТАРУ

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК. СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

ACADEMIA SCIENTIARVM ET ARTIVM SERBICA

SECTIO LINGVISTICA AC LITTERARIA

FVN DATIO „GEORGIVS ZEČEVIĆ“ AD CYRILLICI ABECEDARII VSVM
TVENDVM AVGENDVMQVE

EVCHOLOGION SERBICVM
MEMORIAE MILAN REŠETAR
1512–1942–2012

Acceptum in Sectionis linguisticae ac litterariae conventu x,
qui habebatur die xxvii mensis Decembris, anno mxxvi,
auctoribus Predrag Piper et Jasmina Grković-Major,
illis Academiae sodalibus

Ediderunt

JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR

VIKTOR SAVIĆ

BELGRADI

MMXVI

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ФОНД „ЂОРЂЕ ЗЕЧЕВИЋ“ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ЂИРИЛИЧКОГ ПИСМА

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК
СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности,
од 27. децембра 2016. године, на основу реферата академика
Предрага Пипера и академика Јасмине Грковић-Мејџор

Уредници
ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР
ВИКТОР САВИЋ

БЕОГРАД
2016

McHenry

Милан Решетар (Фото: САНУ–Ф 270)

МИЛАН РЕШЕТАР

ЋИРИЛИЦА ДУБРОВАЧКОГ МОЛИТВЕНИКА ИЗ 1512. ГОДИНЕ

Дубровачки молитвеник, као и знатан део католичко-протестантске ћириличке штампе, најавио је напуштање старог ћириличког књишког типа писма – устава (полуустава), који је, будући тесно везан за црквенословенски језик, заједно с њим касније био и напуштен. У тренутку своје појаве, ћирилица дубровачког молитвеника била је, пак, графички преседан који је одударао од дотадашње ћириличке штампе. У првом реду одступало се у језичком погледу: била је то прва штампана књига на нашем народном језику, а такав језички израз имао је књижевни статус у то доба само у нашој католичкој средини, чији је репрезентативни представник била управо дубровачка општина. Као што је познато, такав језички израз имао је и своју особену графичку форму – наше старо пословно писмо, чији ће штампани облик постати узор, модел и симбол много познатије католичке ћириличке штампе у Босни.

Први проучаваца Молитвеника, француски професор Марио Рок (M. Roques) најавио је ово дело следећим речима: “Deux livres d’heures du XVIe siècle en cyrillique bosniaque”.¹ Такав је назив – *cyrillique bosniaque* – био широко распрострањен технички назив за ову врсту писма, али се не може применити на писмо дубровачког молитвеника. Разлоге за његову неприменљивост разјаснио је Милан Решетар још 30-их година прошлог столећа објашњавајући специфичне одлике ћирилице дубровачких књига тога времена:

“Српски молитвеник штампан је ћирилицом, али није уставним словима и правописом православних црквених књига којима су прије њега штампане на Цетињу г. 1494 и 1495 и којима је последице њега, од г. 1519, Божидар Вуковић, опет у Млецима, издавао православне црквене и побожне књиге. Наш Молитвеник нема уопће никаква посла ни с цетињским ни с Божидаревим издањима, већ износи дјеломице свој тип ћирилских слова који је удешен према ћирилском скоропису (западној ћирилици) којим су се тада писале код нас ствари што нису намијењене ни православној цркви ни православној вјери, па је зато скоропис био ћирилско писмо што су редовно употребљавали наши католици и муслимани”²

Сам назив *cyrillique bosniaque* Милан Решетар подвргао је био критици још 1933. године аргументима који су у много чему запечатали оправданост његове употребе:

“Врло је пак обична ствар да се наш скоропис зове «босанским писмом» или «босанчицом», што није никако оправдано, јер он нити је постао у Босни, нити је био на Босну ограничен. Скоропис се код Славена најприје јавља баш код нас и тек доцније код Бугара и Руса – код нас најприје у канцеларији српских владара, и то већ за владавине Стефана Првовенчаног [...], па се је отада даље писало скорописом у свим нашим крајевима гдје се је уопће писало ћирилицом, те зато и у Босни и Херцеговини, у Дубровнику и у Пољници код Сплета. Име «босанско писмо», «босанска ћирилица» или «босанчица» оправдано је само утолико што су наш стари скоропис употребљавали за штампање књига само Босњаци католици (од почетка XVII. вијека) и што се је он до нашега времена сачувао само у Босни и Херцеговини”³

Имајући пак у виду како се наше средњовековно пословно писмо, за које Решетар користи изворни палеографски назив *скоройис*,⁴ нужно мењало и даље развијало у турско доба на тлу Босне и Далмације, он је у наставку предложио друго “географско име” за овај тип писма:

“За то писмо, дакле, није никако оправдано босанско име, а ако га хоћемо прозвати неким географским именом, онда је опет много боље да га зовемо «западном ћирилицом», како га је, ако се не вaram, први прозвао Јагић, које

¹ Revue des études slaves XII (1932), 49–69.

² *Српски молитвеник од г. 1512*, Ново издање приредио М. Решетар [IX–142], у: *Два дубровачка језична сјоменика из XVI вијека*, за штампу приредили М. Решетар и Ђ. Ђанели, Посебна издања СКА, књ. 32, Београд 1938, XIV.

³ М. Решетар, *Дубровачки зборник од јог. 1520*, Посебна издања СКА, Филозофски и филолошки списи, књ. 24, Београд 1933, 122.

⁴ Који је у нашој палеографији касније хиперсрбизиран у *брзойис* – упор. В. Станишић, *О “српској дипломатској мицускули” још једном*, Путевима српских идиома. Зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана, Крагујевац, ФИЛУМ, 2015, 336.

је име утолико оправдано што се је скоропис употребљавао до краја XV вијека највише, а послје тога готово само у нашим западним крајевима”⁵

Решетарову временску аргументацију подржао је потом и Владимир Мошин, који је ипак био склон да за овај месни развој ћирилице у турском периоду (XVI–XVIII в.) задржи већ устаљени технички назив *босанчица*.⁶

Као што је то убедљиво показао Решетар у својој критичкој издању дубровачког молитвеника, ћирилица у томе споменику је особеног типа јер “износи дјеломице свој тип ћирилских слова” који је само “удешен према ћирилском скоропису”. Слова су, очигледно, специјално прављена за ону средину у којој је скоропис био домаће писмо. Само што је у овој штампаној облику тај скоропис, чија је суштинска одлика минускулни четворолинијски карактер, доследно убачен у уставни (мајускулни) дволинијски систем, те оставља утисак уставне стилизације скорописног типа писма. Тај ће приступ касније углавном бити поновљен и код Матије Дивковића, који, за разлику од Молитвеника, већ прави разлику између верзала и курента. Поменути стилизацију потврђују следећи примери:

1) Слово *а* је класично скорописно с вертикалним стаблом, које, ипак, не излази изван двеју линија (то важи и за Дивковићево *а* у куренту, док је његов верзал био преузет из широко популарне протестантске ћирилице Франциска Скорине).⁷ Исти је случај и са словима *ц*, *ш*, код којих су постоље и репови увучени и стоје на доњој линији, услед чега *ц* личи на савремено *ч*, док се ово друго, давно изгубивши своје постоље, спустило на доњу линију и добило графички облик латинскога *V* (помоћу којег је овде и било означено). Сличну модификацију доживела су и слова *ж*, *џ*, од којих је прво, обликом скорописно (направљено од два *с*, леђима спојеним за стубић, који у скоропису излази у горњи и доњи међупростор) уједначено развучено свим својим крацима између двеју линија, док је друго, пак, скорописно само својом ортографском применом, будући да је у скоропису постало једина ознака за */у/*, док му је сам облик овде постао уставан – увучено је, на уставни начин, између двеју линија.

2) Према Ђорђевићу, Молитвеник је штампан “комбинованом уставно-брзописном ћирилицом” намењеном за подручје, на којем су се дуго употребљавала оба типа ћирилског писма.⁸ Као најупечатљивији доказ за то помињани су двојни

облици слова *в/ѡ*, *в/ѡ*, *т/т*, у једном делу текста такође уставно и скорописно *к/к*. Међутим, ово алогографско варирање, помешана употреба старијег уставног и млађег скорописног облика, имала је у самом скоропису ослонац и оправдање у стилском раздвајању наслова или потписа од основног текста, као и у општим одликама млађег скорописа с краја XIV века,⁹ а овде је то могло остати само одјек и успомена на графичке прилике у самом скоропису, које у овој штампаној облику нису више имале никакву улогу. Зато су потом и напуштене: Дивковић је задржао скорописне облике за *б* и *в*, а уставни за *ѡ*.

3) Древно структурно укрштање устава и скорописа у Босни и Дубровнику представља заједничка употреба ћерва *ѡ*, на једној, и јотованих лигатура *ѡа*, *ѡе* на другој страни. Они припадају различитим правописним школама. Прво слово, с којим “започиње историја српске ћирилице”,¹⁰ наслеђено је из најстарије српске писмености, која је од XII века остала да живи у босанској уставној ћирилици. Што се тиче јотованих лигатура, оне су у наше западне крајеве дошле са скорописом – српском дипломатском минускулом.

4) Својеврстан одјек скорописне традиције представља и једна месна, у неку руку дубровачка црта – особени облик лигатуре *ѡа* са скраћеним првим делом, готово претвореним у дијакритику (*ѡа*). Такво писање лигатуре *ѡа* среће се у још неким споменицима XVI века с тога подручја:

⁵ М. Решетар, *Дубровачки зборник*, 123.

⁶ V. Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije*, том I, Zagreb 1955, 10; L. Nakaš, *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Slavistički komitet, Sarajevo 2010, 17–19. Назив «западна ћирилица» за овај регионални развој ћирилице показао се неодговарајућим и зато што би се и географски и типолошки тај назив могао применити на целокупну српску ћириличку писменост од Повеље Кулина Бана до Вуковог Српског рјечника, упор. В. Станишић, “Босанска буквица” и *Вукова ћирилица*, Вук Стефановић Караџић 1787–1865–2014, Научни скупови САНУ, Одељење језика и књижевности, књ. 27, Београд 2015, 105–114.

⁷ О протестантској ћириличној штампи упор. П. Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, Београд 1971, 192; Ј. Чурчић, *Видови и ојраници раној словенској штампарској*, Пет векова српског штампарства 1494–1994. Раздобље српскословенске штампе XV–XVII в., Београд 1994, 15–23.

⁸ П. Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, 191.

⁹ У овом смислу графичке прилике у дубровачком молитвенику могле би да представљају одјек познатих прилика у нашој писмености где је почетком XV в. дошло до обнове уставних форми знакова у пословном писму – упор. запис Стефана Црнојевића на Светостефанској хрисовуљи из 1496. (В. Савић, *Запис Стефана Црнојевића на Светостефанској хрисовуљи краља Милутићина*, Октоих 1–2 (Никшић 2011), 35), а за босанске прилике L. Nakaš, *Jezik i grafija*, 24–25.

¹⁰ П. Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, 64.

ту пре свега огледа у избору црквенословенске ћирилице, по чему Матијевић одступа од домаће скорописне ћирилице какву су иначе неговали босански фрањевци. У том смислу, ћириличка штампа босанских фрањеваца, која започиње 1611. с Дивковићевим *Науком карсџианским* (“занаородъ словински”), била је, попут дубровачкога молитвеника, пре свега намењена за духовне потребе домаћег пука – “колико заредоџникѣ, толико заредоџникѣ”.²⁴

Као што је већ било речено, гашењем црквенословенског језика код православних Словена напуштена је и црквена (уставна) ћирилица. С тим у вези, азбучна реформа Петра Великог 1710. године може се упоредити идеолошки и графо-лингвистички с дубровачким молитвеником. На првом месту Петрово чувено западњаштво надахнуто је било католичко-протестантском западном културом, која је кроз његову реформу постала космополитски модел за подражавање.

Иако се обично у први план истиче како је Петрова “гражданска” ћирилица била “преоденута у немечко рухо”,²⁵ тј. обликована по угледу на латинску антикву, она је у основи такође скорописна – пословно, грађанско писмо – замишљена као графички израз нове, грађанске Русије, чији је званични језик постао “живи” (народни) руски језик. Постоје чак и одређене типографске паралеле у неким латиноидним графичким решењима. “Протопетровска” штампарска решења у Молитвенику представљају нпр. латинско V које служи за ч и л и такође један исти знак за ю и положено џ – баш као што су у Петровој реформи латинско n, m узети за имитацију ћириличких скорописних њ, њ̄. Најважнију типолошку сличност, пак, представља космополитизација писма – његово издвајање из своје примарне културне средине и стварање графичких претпоставки за настајање културнога комонвелта, по чему су и латиница и ћирилица данас познате у свету.

²⁴ У овом контексту треба разликовати верску припадност од етничке свести, које су у протеклим вековима биле знатно другачије од данашњих прилика на просторима бивше Југославије. О трагањима за етно-језичким одређењем свога књижевног израза у круговима српско-хрватских католика у томе времену упор. J. V. A. Fine, *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*, University of Michigan Press, 2006 (нарочито IV и V поглавље његове књиге “Perceptions of Slavs, Illyrians and Croats 1500 to 1600”, 171–275; “Perceptions of Slavs, Illyrians, and Croats in Dalmatia, Dubrovnik, and Croatia Proper, 1600 to 1800”, 276–456).

²⁵ Э. А. Якубовский, *Петровская реформа кириллического письма*, Культурное наследие России и перспективы мирового социокультурного развития. Материалы Всероссийской научно-практической конференции, Екатеринбург, 27–29 февраля 2008 г. Часть II, Екатеринбург 2009, 391.

П ОУИЕ ѿФНУК СВЕТА АНГЕ
 ЛЕ МАРІЕ ПОУКАЮЩЕ СВЕЩЕ
 МАРИИ ГИМЪ СВЕ ПРЪЗАСВЕ
 ГОАНЧЕ. З АГЕЩА МАРИА МНЛОСН ПЪ
 М ГЪ СТОМЪ. НАПЪРАГЪ. ВЕРЪСЪ.
П ОСПОАНЪ ХСЪ
 МЪЖЕ ѿЩОЩРШ
 ѿГОВОГЪ. НУСТЪ
 МОЧЪ ЧЕВЪСЪ ХВ
 ЧАХЪ ТРОТЪ. ВЕ
 РЪСЪ. БОЖЕ ЧПО
 МОЪ МОПЪ СТО
 ѿ. Р. Г ѿСЪПОАН ЧПОМОЪ МЪТО ПО
 СЪПШНСЕ. С ЛЪВЪ ѿМЪ НСНЪХ НАХ
 ХХ СЪТОМЪ. КЪКО БНН ХПОУЕЧАЪ
 СЛА ЧНЪЗЪА ЧНЪВЕНЕ ПЪНОМЪ.
 Ч МЕНЪ. Ч ЛСАХЪ. ЧНЪМЪ КСЪ АЧЕ
 ХНЪ МСАДЪ ПЪНАПЪКАЧАН МЕНЪ

ПЪУИЕ АЧЪ АСЪ.
Б ѿЖЕ ЧПОМОЪ МЪТО
 ЧАСЪПОН. Г ѿСЪПОАН
 КЪПОМОАН МОНОН ПОС
 ПШНСЕ. С ЛЪВЪ ѿМЪ
 НСНЪХ НАХХ СВЕТОМЪ. КЪКО БНН
 ХПОУЕЧАН НСА ЧНЪЗЪА ЧНЪВЕНЕ
 ВЪКОМЪ. Ч МЕНЪ. ЧЪПЪНЪЧОНЪ. Ч
 ЧЕСЕАН КСЪ. ПСАЧЪ.
Б ѿСЪПОАНЪ ЧРЪЛЪЖЕ ЧЕЛЪ
 ГЪПЪСЪ ѿЩЪКЪ ѿВЪЧЕ
 ГЪЪ ПЪ СНАХЪ ЧПЪЧЕЧЪСЪ
 СЕ ЧРЪЧЕПЪСЪ. Н ЧТО ЧЪПЪРАЧАН
 СЪХЪ ЧЕМЪЛЪХЪ КЪНЪ ЧЕЧЪМЪСЪ ВЪЧН
 ЕНЪ. Г ѿЩОЩЪ ПЪЧСТОЛЪ ТЪОНЪ БО
 ЖЕ. ѿЪТОЛЪ НАЩЕНЪ ТНН КСЪ.
 ВЪЧЪАЧНЪШЕ ЧНЕКЪ ГОСПОАН. ВЪЧЪ
 АВНЪШЕ ЧНЕКЪ ГЛЪСЪ СЪОМЪ. ВЪЧЪ